

अथर्ववेदातील रोहितसूक्त-एक अध्ययन कल्पना देशमुख, डेक्कन कॉलेज, पुणे

प्रस्तावना : ऋग्वेद , सामवेद आणि यजुर्वेद ह्यांना वेदत्रयी मानण्यात येते. अथर्ववेदाला 'वेद' म्हणून मान्यता खूप नंतरच्या काळात मिळाली. जनसामान्यांच्या भावना समजून घेणारा हा वेद आहे. म्हणून ह्या वेदाचा भर काम्य कर्मावर अधिक दिसतो. ह्या वेदातील शौनकसंहितेच्या १३ व्या कांडात ४ सूक्त असून १८८ मंत्र आहेत. अथर्ववेदाच्या पैपलादसंहितेमध्ये १८ व्या कांडात शौनकसंहितेच्या १३ व्या कांडातली पहिली दोन थोड्याफार पाठभेदांसह सूक्ते येतात. इथे पाच मंत्र नवीन आहेत. (१८.२५.१; ९; १०), (१८.२६.१;२) शौनकात येणारे तिसरे आणि चौथे सूक्त पैपलादात आढळत नाही.या सूक्तांतील बहुसंख्य मंत्रांची देवता रोहित आहे. हा रोहित म्हणजे उगवता सूर्य. या रोहितसूक्तांचा अभ्यास ह्या निबंधाचा विषय आहे. प्रस्तुत निबंधातून खालील प्रश्नांची उत्तरे शोधण्याचा प्रयत्न केला आहे. १) ऋग्वेदात किंवा इतर ठिकाणी रोहित हे नाव सूर्यासाठी आले आहे का? २) अथर्ववेदात सूर्यासाठी किती मंत्रातून रोहित या नावाचा उल्लेख होतो ? ३) अथर्ववेदात सूर्याचे वर्णन करताना रोहित ही उपाधी वेगळ्या अर्थाने आली आहे का? ४) अथर्ववेदात सूर्याला दिलेल्या रोहित ह्या नावामागचे रहस्य काय आहे? ५) अथर्ववेदाच्या ह्या कांडात रोहित ह्या नावाचा अर्थ आणि सूर्याला योजलेल्या मंत्राचे वैशिष्ट्य कोणते? ६)अथर्ववेदातील तेराव्या कांडाचे महत्त्व कोणते?७) अथर्ववेदात इतरत्र रोहित हा शब्द सूर्यासाठी वापरलेला आढळतो का? ८) चारही सूक्तांचे सविस्तर विषय वर्णन ९) ऋग्वेदातील आणि अथर्ववेदातील समान ऋचांचा तुलनात्मक अभ्यास

तेराव्या कांडाची देवता तेराव्या कांडात सर्वाधिक मंत्राची देवता रोहित असल्यामुळे अथर्ववेदीय बृहत्सर्वानुक्रमणिकेमध्ये ह्या कांडाची देवता "रोहितादित्यदेवत्य" अशी दिली आहे. रोहितदेवतेसोबत मरुत, इन्द्र, अज, एकपाद, अग्नि, सवितृ, मित्रावरुणौ आणि सूर्य ह्या देवतांना उद्देशूनही काही मंत्र येतात. ह्या कांडात पहिल्या सूक्ताची देवता रोहित, दुसऱ्या सूक्ताची देवता सवितृ दिली आहे. तिसऱ्या आणि चौथ्या सूक्ताची देवता पुन्हा रोहित ही आहे. उत्पन्न झालेल्या, वाढत जाणाऱ्या सूर्याच्या लाल गोळ्याला ह्या कांडात रोहित ही उपाधी प्रदान करण्यात आली आहे.

विनियोग या सूक्ताचा विनियोग सांगताना सायण म्हणतात- अर्थकाम: "उदेहि वाजिन" इत्यादि विंशति ऋग्भिः उच्यन्तम् आदित्यम् उपतिष्ठते. म्हणजे धनाची इच्छा करणारा या सूक्ताच्या पहिल्या २० ऋचा म्हणत उगवत्या सूर्याची उपासना करतो. ह्या कांडातील चारही सूक्ते कौशिकसूत्राने, "रोहितैरुपतिष्ठते" (९९.४) सूर्यग्रहणाच्या काळात जो काळोख पडतो त्यावेळी म्हणतात असे सांगितले आहे. याशिवाय यातील काही मंत्रांचे गौण विनियोगही आढळता

ऋग्वेदादी ग्रंथांमधून येणारा रोहित शब्द "रोहितं मे पाकस्थामा सुधुरं कक्ष्यप्राम् । अदाद्रायो विबोधनम् ॥"(८.३.२२)सायण म्हणतात 'रोहितं लोहितवर्णं वृषभमश्वं वा'. कधी तो लाल रंगाच्या बैलासाठी येतो तर कधी घोड्यांसाठी. " यदेषां पृषती रथे प्रष्टिर्वहति रोहितः।"(८.७.२८) इथे तो ठिपकेदार मृग या अर्थाने आला आहे. ऋग्वेदात रोहित हा शब्द एकुण १८ वेळा आला असून प्रत्येकवेळी तो 'वर्ण' सूचित करण्यासाठी वापरला आहे . यजुर्वेदाच्या संहितांमध्ये "रोहितः धूमरोहितः "(मै.सं. ३.१३.३, वा.सं २४.२, तै. सं. ५.६.११.१, का.सं.२.१) या मंत्रात तो धूरासारख्या रंगाच्या करड्या बोकडासाठी वापरला आहे. "नमो रोहिताय स्थपंतये वृक्षाणां पतये नमः।"(वा.सं.१६.१९) या मंत्रात हा शब्द रुद्राचे विशेषण म्हणून येतो. " रसं परिस्तुता न रोहितं नग्रहवीरस्तसं न वेमं"(का.सं ३८.३, मा. १९.८३, मै.सं ३.११.९)उवट- अतो रोहित इन्द्रो वेदेषु पठयतेमहीधर- अत एव वेदेषु रोहित इन्द्र पठयतेइंद्रासाठीही विशेषण म्हणून हा शब्द यजुर्वेदात आला आहे.ऐतरेय ब्राह्मणात(५.५०)"रोहितं वै नामैतच्छन्दो यत्पारुच्छेपमेतेन् वा इन्द्रः ससस्वर्गाल्लोकान् रोहत"रोहित हे छंदाचे नाव म्हणून येते कारण ह्या छंदाच्या सहाय्याने इन्द्राने सात स्वर्गलोकांवर आरोहण केले.

अथर्ववेदात तेराव्या कांडाखेरीज इतरत्र येणारा रोहित शब्द "अनु सूर्यमुदयतां हृद्योतो हरिमा च ते। गो रोहितस्य वर्णं तेन त्वा परि दध्मसि॥" (१.२२.१). ह्या मंत्राचा अर्थ असा आहे, '(हे रुग्णा) सूर्य उगवताच तुझा हृदयरोग आणि हरिमा जाऊन लाल वर्णाच्या (रोहित) धेनूप्रमाणे होवो.'१.२२.१;२ ह्या मंत्रातून रोहित हा शब्द गाईचा लाल वर्ण सूचित करतो. अथर्ववेदात इतरत्र रोहित हे विशेषण म्हणून आलेले असून सूर्यासाठी आलेले आढळत नाही.थोडक्यात, अथर्ववेदात इतर सूक्तांतून एकूण ६ वेळा आलेला रोहित हा शब्द वर्ण सूचित करतो.

तेराव्या कांडातील रोहित शब्दाचा अर्थ आणि त्याविषयीची विद्वानांची मते तेराव्या कांडात मात्र रोहित या शब्दाचा अर्थ केवळ लाल रंग असा नाही तर लाल रंगाचा उगवता सूर्य असा आहे. रूह (आरोहण करणे, चढणे) ह्या धातूवरून आकाशात वर चढणाऱ्या उगवत्या सूर्याला रोहित म्हटले आहे.रोहिताचं स्पष्टीकरण करताना सायण म्हणतात- "कश्चिद्देवः । उद्वान यः सूर्यस्तदात्मक इति शेषम्". म्हणजेच उगवणाऱ्या सूर्याची अधिष्ठात्री देवता म्हणजे रोहित. रोहित शब्दाची निरुक्ती रूह धातूवरून सांगताना सायण म्हणतात "कचिन्मन्त्रेषु रोहितपदस्य निर्वचनं रूहो रुरोह प्ररूहो रुरोह यावापृथिवीभ्यां रुरोहेति रोहित इति ध्वनितम्". म्हणजे जो यावापृथिवीपासून वृद्धिंगत झाला किंवा त्यांच्यावर आरूढ झाला तो रोहित.विटनीच्या मते रोहित म्हणजे a Ruddy Sun or Rohita. ग्रिफिथच्या मते the Red, a form of Fire and of the Sun

आणि the rising Sun, मॅकडोनल, जे. मूर, हॉपकिन्स, ब्लूमफिल्ड, एन.जे. शेंडे, वि.वा. करंबेळकर, रेनॉन आणि डॉ. शशी तिवारी या सर्वांच्या मते रोहित ह्या शब्दाचा अर्थ लाल रंगाचा उगवणारा आणि रूह ह्या धातूवरून वाढत जाणारा सूर्य असा अर्थ आहे. शामशास्त्री ह्यांच्या मते रोहित हा सूर्यग्रहणाच्या वेळी अंधारात दिसणारा लाल रंगाचा सूर्य. प्रा. हेन्नी ह्यांच्या मते पहिल्या सूक्तातील ५६-५८ ह्या मंत्रांवरून रोहित हा ग्रहणात दिसणारा सूर्य. व्ही.सी.श्रीवास्तव (1967-68:122-30) शामशास्त्री आणि प्रा. हेन्नी यांचे मत उद्धृत करताना म्हणतात की "Rohita is the name of a cyclic solar eclipse dark red in colour. He treats Rohita from astronomical point of view. But as pointed out by Henry only three stanzas (56-58) in seem to refer to the solar-eclipse. (शामशास्त्री आणि प्रा. हेन्नी रोहिताकडे खगोलशास्त्र दृष्टीकोनातून पाहतात)".

चारही सूक्तातून रोहिताचे विषयवार वर्णन अथर्ववेदाच्या तेराव्या कांडातील रोहिताची वर्णने असलेल्या मंत्राची विषयवार विभागणी करून सविस्तर अभ्यास करण्याचा प्रयत्न केला आहे.

१) रोहिताचे जन्मरहस्य २) रोहिताची उपासना आणि स्तुति ३) रोहिताचे ऋतू, मास, अग्निमय वर्णन ४) रोहिताकडे केलेली प्रार्थना (मागणी) ५) रोहित ह्या सूर्याच्या वर्णनावरून नोंदवलेली निरीक्षणे

१) रोहिताचे जन्मरहस्य १३.१.२६, १३.१.४० ह्या मंत्रात रोहिताचा जन्म समुद्रातून झालेला असून नंतर त्याची अंतरिक्षात स्थापना झाली. १३.२.४, १३.२.१२ ह्या मंत्रात रोहिताला अत्रिऋषींनी समुद्रातून अंतरिक्षात स्थापन केले. ऋग्वेदात (१०.७२.६-७) सूर्याच्या उत्पत्तिचे असेच संदर्भ मिळतात.

२) रोहिताची उपासना आणि स्तुती चारही सूक्तातून रोहिताची उपासना आणि स्तुती केलेली आहे. रोहितं देवा यन्ति सुमनस्यमानां सं मा रोहिः सामित्यै रोहयतु॥ (१३.१.१३) अनुवाद- हा रोहित यज्ञाचा निर्माता आणि मुख असून ह्या रोहिताचे (मी) वाचने, श्रवणाने तसेच मनाने उपासना करतो. ह्या रोहिताकडे देव आनन्दाने जातात. अशा ह्या रोहिताकडे जाऊन माझाही उत्कर्ष होवो. •पहिल्या सूक्तात (६, ९, ११, १२, १३, १४, २३, ३४, ३६, ३७, ३८, ३९, ४३, ४४, ५२) इ. मंत्रातून त्याची उपासना आणि स्तुती केली आहे. अन्ननिर्माता, जीवनदाता, नित्य जागरूक, ज्ञानदाता, वनस्पतिनिर्माता, यज्ञनिर्माता, ज्ञानीलोकांचा कैवारी, राष्ट्राला संपन्नता देणारा, पशू आणि प्रजा देणारा, पर्जन्य, शीत, उष्णता देणारा असा आहे. •दुसऱ्या सूक्तात रोहित हा कालस्वरूपी असून त्याच्यामुळेच कालगणना होते, त्याच्यापासूनच ऊर्जा उत्पन्न होते, त्याची किरणे तीन ठिकाणे व्यापतात, तसेच हा जगन्नियंता आहे. ही सर्व वैशिष्ट्ये ऋग्वेदातील सूर्याच्या वैशिष्ट्याप्रमाणे आहेत. •तिसऱ्या सूक्तात उगवत्या सूर्याला, रोहिताला ज्ञानी लोकांचा पाठीराखा म्हटले आहे. स्वतः जगतरूपी अंगरखा पांघरणारा असून ज्ञानी लोकांचे तो कवचरूपी ढाल आहे. तसेच रोहित हा आकाशाधिपती, सृष्टीचा सर्जनकारी आणि साक्षात प्रजापती आहे. •चौथ्या सूक्तात रोहिताचे १-१३ ह्या मंत्रांमधे महेंद्ररूपात वर्णन आढळते. तर १४-२१ ह्या मंत्रातून सूर्याचे स्वरूप स्पष्ट केलेले आहे. "जो मूलतः एकच असलेल्या ह्या स्वरूपाला जाणतो तो सूर्यस्वरूप जाणतो असे वर्णन आहे." सूर्यस्वरूप जाणणाऱ्याला ब्रह्मज्ञान, तप, कीर्ति, यश, जल, अंतरिक्ष, ब्रह्मतेज, आणि अन्नादि उपभोग प्राप्त होतात असे वर्णन २२-२८ ह्या मंत्रातून स्पष्ट होते. २९-४५ ह्या मंत्रातून सूर्यापासून उत्पन्न झालेल्या, दिवस, रात्र, अंतरिक्ष, वायू, युलोक, दिशा, भूमी, अग्नि, जल, ऋचा, यज्ञ, विद्युत यांचे वर्णन येते. "तावास्ते मघवन् महिमोपो ते तन्वः शतम्॥" शतावधी रूपाने सूर्य या जगाशी एकरूप झाला आहे.

३) रोहिताद्वारे कालगणना •दुसऱ्या सूक्तात सूर्याला ऋतुनियंता आणि मासनिर्माता म्हटले आहे. (मंत्र ११) •तिसऱ्या सूक्तात संवत्सरातील कालगणना महिन्यांद्वारा होते. त्याला सूर्य कारणीभूत होतो असे म्हटले आहे. (मंत्र ८)

४) अग्निमय रोहित •पहिल्या सूक्तात रोहिताने भूमीमध्ये शीत आणि उष्ण अग्नी स्थापिले आहेत. स्वर्गीय सूर्याच्या प्रकाशात ह्या अग्नीला पर्जन्यरूपी घृताने हवि अर्पिला जातो. ह्या अग्नीतून यज्ञ उत्पन्न होतो असे म्हटले आहे. (मंत्र ४६-४८)

"यो रोहितो वृषभस्तिग्मशृङ्गः पर्यग्निं परि सूर्यं बभूव। यो विष्टृभ्नाति पृथिवीं दिवं च तस्माद् देवा अधि सृष्टीः सृजन्ते॥" (१३.१.२५) हा रोहित, जो सूर्य आणि अग्निमय असून पृथ्वी, अंतरिक्ष व्यापणाऱ्या रोहिताच्या मदतीने देव सृष्टीची उत्पत्ती करतात. ह्या मंत्रात सूर्यातील रोहित हे स्वरूप अग्निमय आहे.

५) रोहिताकडे केलेली प्रार्थना •पहिल्या सूक्तात शत्रूंच्या नाश, उत्कर्ष, दीर्घायुष्य आणि सुविचार, विपुल अन्न, यज्ञकृत्य इ. (३, १०, १८, १९, २२, ३२, ५९, ६० ह्या मंत्रातून) मागण्या आढळतात. तसेच या सूक्तात, राष्ट्रवृद्धी विषयक प्रार्थना (१, २, ४, ५, ८, २०) मंत्र दिसून येतात. •आमच्या राष्ट्रात उदयास येऊन आमच्या राष्ट्राचे तू चांगल्या तऱ्हेने पोषण कर. •आमच्या राष्ट्रात सोमादि औषधी उत्पन्न कर. द्विपाद आणि चतुष्पाद प्राण्यांना तू बलवान बनव. •सहा प्रकाराने (षडुर्वी) पुष्ट झालेला रोहितसूर्य आपल्या उत्पादन सामर्थ्याने जमिनीमध्ये वेगवेगळी संपत्ती निर्माण करून दररोज आमच्या राष्ट्राची अभिवृद्धी करतो. •शत्रूंचा नाश करण्याच्या ह्या स्वतःच्या सामर्थ्यामुळे, तुमचे राष्ट्र निर्भय बनविले असून, वेगवेगळ्या प्रकाराने रोहितसूर्याने समृद्धी घडवून आणली आहे. अशा या राष्ट्राला चावापृथ्वी धन, सामर्थ्य आणि इष्ट फल प्रदान करोत. जीवनदाता रोहितसूर्य आमचे राष्ट्र अन्नधान्याने समृद्ध करतो. •शत्रूवर आक्रमण करून तू आमचे राष्ट्र आनंदित कर. •दुसरे सूक्त-दीर्घायुष्य, मार्गदर्शनाची आस, आणि प्रार्थनेचा स्विकार करण्याची मागणी (३७, ४३, ४५) इ. मंत्रातून आढळते. •तिसऱ्या सूक्तातून जो ज्ञानी, विद्वान

लोकांना हानी पोहचवतो त्याच्यावर पाश टाकून अशा लोकांना नष्ट करण्याची मागणी आढळते. १-२५ मंत्रात हीच ओळ परत परत घेऊन सूर्याचे वर्णन केलेले आहे •चौथ्या सूक्तातून (५६) भोग, तेज, यश, ब्रह्मवर्चस प्रदान करण्याची विनंती आढळते.

अथर्ववेदाच्या तेराव्या कांडातील मंत्राचा ऋग्वेदातील ऋचांबरोबर तुलनात्मक अभ्यास : या कांडातील १८८ पैकी १८ मंत्र ऋग्वेदात आढळतात. पहिल्या सूक्तातील ४१ आणि ४२ या दोन ऋचा ऋग्वेदातील (१.१६४.१७ आणि ४१) अस्यवामीय सूक्तातील आहेत. दुसऱ्या सूक्तातल्या २६, ४६, ११ हे मंत्र ऋग्वेदात (१०.८१.३), (५.१.१), (१०.८५.१८) आहेत. ऋग्वेदातील अत्रीऋषींची एक ऋचा (५.४०.१), येथे १३.२.४ तसेच कुत्स आंगिरस ह्यांच्या सौरसूक्तातील एक ऋचा (१.११५.१) ह्या सूक्तात १३.२.३५, आणि ऋषी प्रस्कण्व काण्व (१.५०.१-९) ह्यांच्या सूर्यसूक्तातील ऋचा ह्या कांडात १६-२४ हे मंत्र जसेच्या तसे आहेत. तिसऱ्या सूक्तात १८ आणि २५ ह्या ऋग्वेदात (१.१६४.२), (१०.११७.८) अशा आढळतात. ह्या सूक्तातील २५ व्या मंत्रातील पहिली ओळ आणि ऋग्वेदातील १०.११७.८ ह्या ऋचेतील पहिली ओळ सारखी आहे. दुसऱ्या ओळीत फरक दिसतो. चौथ्या सूक्तात समान मंत्र आढळत नाही .**या कांडातील अथर्ववेदात पुनरुक्त झालेले मंत्र** दुसऱ्या कांडातील ११ वा मंत्र १४.१.२३ आणि ७.८१.१ ह्या दोन ठिकाणी येतो. तसेच १६-२४ हे मंत्र २०.४७.१३-२१ येथे आढळतात. तिसऱ्या सूक्तातील १८ वा मंत्र ९.९.२ येथे येतो.

निरीक्षण •तेराव्या कांडातील पहिल्या सूक्तात रोहिताचा ५६ पैकी ३२ मंत्रातून उल्लेख आहे. , ' सर्वाधिक प्राणतत्त्व हे पहाटेच्या म्हणजेच सूर्य उगवण्याच्या काळात असते,' हे १८ व्या मंत्रावरून सिद्ध होते. ३४ व्या मंत्रात स्वतःला तेजस्वी बनविण्यासाठी रोहिताची किरणे आपल्या शरीराला स्पर्श करावीत अशी इच्छा येथे दिसून येते. रोहिताजवळ आरोग्य आणि स्वतःच्या देशाचा उत्कर्ष मागितला आहे. •रोहित हा पाच ऋतूद्वारे आपल्या राष्ट्राचा विकास घडवतो आणि लोकांना निरोगीही बनवतो . अथर्ववेदकालीन लोक आरोग्याविषयी जागरूक होते. रोहिताकडे त्यांनी शारिरीक बलसंपदा, धनसंपदा ,जलसंपदा मागितली असून रोहिताची प्रभावीपणे स्तुती पण केली आहे. ज्याप्रमाणे उगवणारा आल्हाददायक ,प्रसन्न ,निरोगी, बलदाता सूर्य स्वसामर्थ्याने आरोग्य करतो आणि उत्कर्ष पावतो, त्याप्रमाणे ऋषी ब्रह्मन ह्यांनी सूर्याचे वाढत जाणारे नेमके स्वरूप (रोहित) लक्षात घेऊन त्याप्रमाणे आपल्या राष्ट्रातील अन्न, जल, शारिरीक बल हे ही वाढत जावो अशी प्रार्थना ह्या कांडातून सूर्याजवळ केली आहे. •रोहित ह्या लाल वर्णाच्या वाढत जाणाऱ्या सूर्याच्या रूपाचे वैशिष्ट्य म्हणजे रोहिताचे पृथ्वीवासियांसाठी अनेक उपकार आहेत. सूर्याभोवती जे इतर सृष्टीपोषक ग्रह फिरतात ते सूर्याशी एकरूप, समरस होऊन राहिले तर राष्ट्राची वृद्धि शक्य आहे.(१३.१.३५) ह्यासाठी सूर्याच्या आधुनिक शत्रूची (प्रदूषण, ओझोनथराची कमतरता) वाढ होऊ देऊ नये हे सर्वस्वी मानवाच्या हाती आहे. •दुसऱ्या सूक्तातून सर्वाधिक सूर्याचे वर्णन आहे. तसेच ऋग्वेदातील ऋषी प्रस्कण्व काण्व ह्यांच्या सूर्यसूक्ताने आणि ऋग्वेदातील इतर सूर्यसूक्तातील ऋचांमुळे रोहित ह्या सूर्याच्या अवस्थेला पुष्टी मिळते. • तिसऱ्या सूक्तातून १३-१९ ह्या मंत्रातून संपूर्ण सूर्याचे वर्णन आढळते. ज्ञानी लोकांचे रक्षण करणे ह्या सूक्ताचा मुख्य गाभा दिसतो. • चौथ्या सूक्तात १-४५ मंत्रातून संपूर्ण सूर्याच्या वेगवेगळ्या स्वरूपाचे वर्णन आढळते. •रोहित ही सूर्याला दिलेली उपाधी ह्याच कांडात आढळते. सूर्यासाठी रोहित ही उपाधी अथर्ववेदात इतरत्र आढळत नाही. रोहित ह्या नावामागचे रहस्य म्हणजे, ह्या कांडात उगवत्या, वाढत जाणाऱ्या सूर्याप्रमाणे, स्वतःची वृद्धी व्हावी अशी प्रार्थना केली आहे. ऋषी ब्रह्मन ह्यांनी सूर्याची भरभरून स्तुती करताना ऋग्वेदातील सूर्य वर्णने असलेल्या ऋचा वापरल्या आहेत. ह्यामुळे ऋग्वेदातील मित्र, सवितृ ह्या सूर्याच्या अवस्थेप्रमाणे इथे रोहित भासतो. • निसर्गातील पोषक तत्वांचा समर्पक विचार, हा एक प्रकारे स्वतःच्या उन्नतीसोबत इतरांचाही उत्कर्ष करणे ह्याप्रमाणे होय. 'जगा आणि जगू द्या' असे न म्हणता, 'दिव्याने दिवा पेटवावा' आणि सर्वत्र प्रकाशाची (ज्ञानाची) दिवाळी साजरी करावी त्याप्रमाणे हा सूर्य उपासनेचा अमूल्य ठेवा आहे. जो आपल्या पूर्वजाकडून आपल्याला मिळाला आहे. "नमस्ते अस्तु पश्यत पश्य मा पश्यत।" हे रोहितसूर्या, **आम्ही तुला वंदन करतो.**

संदर्भसूची १) उवट-महीधर, (१९७१), श्रीमदबाजसनेयिमाध्यन्दिन शुक्लयजुर्वेदसंहिता, मोतीलाल बनारसीदास, जवाहरनगर, दिल्ली.

२) ग्रिफिथ राल्फ टी. एच., (१९१७), अथर्ववेदाचे इंग्रजी भाषांतर भाग २, इ. जे. लेझरस आणि कं, बनारस.

३) चित्राव सिद्धेश्वरशास्त्री, (१९९६), ऋग्वेदाचे मराठी भाषांतर, भारतीय चरित्रकोश मंडळ, पुणे.

४) चित्राव सिद्धेश्वरशास्त्री, (१९७२), अथर्ववेदाचे मराठी भाषांतर, भारतीय चरित्रकोश मंडळ, पुणे.

५) तिवारी शशी, (१९९४), सूर्यदेवता, मेहरचन्द लछमनदास पब्लिकेशन्स, दिल्ली.

६) रघुवीरा संपादित, (२००८), अथर्ववेद पैप्पलाद-संहिता, आदित्य प्रकाशन, दिल्ली.

७) विश्वबन्धु (संपा.) (१८६०-१८६४) अथर्ववेद (शौनकीयः), विश्वेश्वरानन्द वेदिक शोध संस्थान, होशियारपूर.

८) विटनी डब्ल्यु. डी., (१९०५) पुनर्मुद्रित १९६२), अथर्ववेद-संहिता इंग्रजी भाषांतर, भाग १-२, मोतीलाल बनारसीदास, दिल्ली.